

WYZNACZANIE WSPÓŁCZYNNIKA ZAŁAMANIA ZA POMOCĄ REFRAKTOMETRU

Cel ćwiczenia: wyznaczenie współczynników załamania: cieczy i ciał stałych oraz kryształów dwójłomnych.

Zagadnienia: załamanie światła na granicy dwóch ośrodków, całkowite wewnętrzne odbicie, zasada działania refraktometrów Abbego oraz Pulfricha, kryształy jednoosiowe, dwójłomność¹, polaryzatory liniowe².

75.1. Wprowadzenie

Bezwzględny współczynnik załamania ośrodka n jest jedną z podstawowych wielkości fizycznych, służących do opisywania oddziaływania promieniowania elektromagnetycznego z materią. Jest on zdefiniowany następującą zależnością:

$$n = \frac{c}{v}, \quad (75.1)$$

gdzie c – prędkość fal elektromagnetycznych w próżni, a $v = v(\lambda)$ – prędkość fazowa fali w ośrodku.

Fale elektromagnetyczne w materii wykazują dyspersję, tzn. ich prędkość v zależy od częstotliwości fali (lub równoważnie – od długości fali λ). Z tego powodu dyspersyjny jest również współczynnik załamania n .

Gdy fala świetlna pada na granicę rozdziału dwóch jednorodnych, przezroczystych ośrodków o różnych współczynnikach załamania, wtedy jej część odbija się od tej granicy, a reszta przez nią przechodzi. W pewnych warunkach odbicie jest zupełne.

W ośrodkach izotropowych wartość współczynnika załamania nie zależy od kierunku propagacji fali. W ośrodkach optycznie anizotropowych jedno-

¹zob. rozdz. W2, p. 2.

²zob. ćwiczenie 86, p. 86.1.

osiowych w tym samym kierunku rozchodzą się dwie fale – zwyczajna i nadzwyczajna. Prędkość fazowa fali zwyczajnej v_0 – podobnie jak w przypadku fal w ośrodku izotropowym – nie zależy od kierunku w kryształach. Natomiast dla fali nadzwyczajnej prędkość fazowa zmienia się od wartości v_0 dla kierunku propagacji fali zgodnego z kierunkiem osi optycznej do wartości v_e dla kierunku prostopadłego do osi optycznej. Różnicę współczynników załamania n_e dla fali nadzwyczajnej i n_o dla fali zwyczajnej nazywa się dwójnośnością.

Podczas przechodzenia światła przez granicę dwóch izotropowych ośrodków spełnione jest prawo Snelliusa mówiące, iż promień padający odbity i załamany oraz prostopadła do granicy rozdziału ośrodków (patrz rys. 75.1) leżą w jednej płaszczyźnie (płaszczyźnie padania), oraz że między kątami padania α i załamania β (rys. 75.1) istnieje związek

$$\frac{\sin \alpha}{\sin \beta} = \frac{n_2}{n_1} = n_w, \quad (75.2)$$

n_w jest względnym współczynnikiem załamania ośrodka drugiego (o bezwzględnym współczynniku załamania n_2) względem ośrodka pierwszego (o bezwzględnym współczynniku załamania n_1).

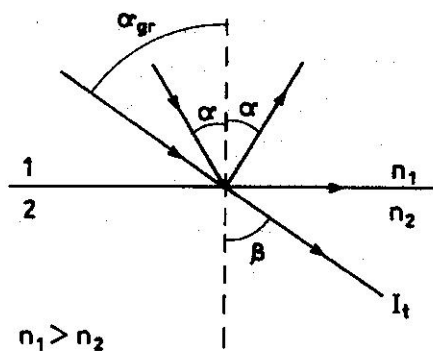
Jeżeli światło przechodzi przez granicę ośrodków (rys. 75.1), gdzie $n_1 > n_2$, to w miarę wzrostu kąta padania rośnie także, większy od niego, kąt załamania i przy tzw. kącie granicznym ($\alpha = \alpha_{gr}$) osiąga wartość $\beta = 90^\circ$

$$\frac{\sin \alpha_{gr}}{\sin 90^\circ} = \sin \alpha_{gr} = n_w, \quad (75.3)$$

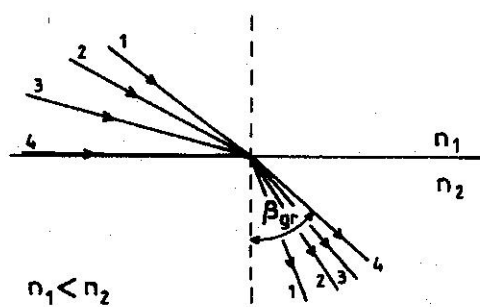
Wszystkie promienie padające na powierzchnię graniczną pod kątem większym niż α_{gr} zostają od tej powierzchni całkowicie odbite.

Gdy światło pada na granicę ośrodków, dla których $n_1 < n_2$ (rys. 75.2) pod różnymi kątami, wówczas odpowiednie kąty załamania są zawarte w przedziale od 0 do β_{gr} . Pod kątem większym niż β_{gr} z ośrodka 1 do ośrodka 2 nie wejdzie żaden promień. To zjawisko stanowi zasadę działania refraktometrów Abbego oraz Pulfricha.

Podczas przechodzenia światła z ośrodka izotropowego do ośrodka anizotropowego jednoosiowego (lub na odwrót) promień zwyczajny załamuje się zgodnie z prawem Snelliusa. Do promienia nadzwyczajnego natomiast pra-

Rys. 75.1. Przechodzenie światła przez granicę ośrodków, gdy $n_1 > n_2$

Rys. 75.2. Przechodzenie światła przez granicę dwóch ośrodków, gdy $n_1 < n_2$

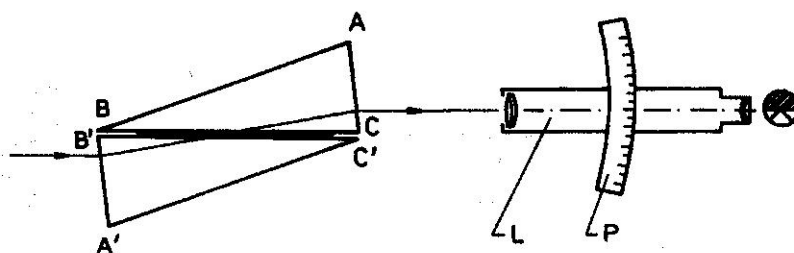
wo Snelliusa na ogół nie stosuje się, np. promień nadzwyczajny może nie leżeć w płaszczyźnie padania. Promień nadzwyczajny leży w płaszczyźnie padania tylko w takim przypadku, gdy oś optyczna kryształu leży w tej płaszczyźnie lub jest do niej prostopadła. W tym ostatnim przypadku stosunek sinusa kąta padania do sinusa kąta załamania nie zależy od kąta padania i równy jest ekstremalnej wartości współczynnika załamania n_e .

Współczynnik załamania ośrodka jest funkcją długości fali λ . Materiały optyczne opisuje się za pomocą zależności $n = n(\lambda)$. Dla zastosowań technicznych podaje się współczynniki załamania dla długości fal wybranych linii spektralnych. Należą do nich m.in.:

czerwona linia wodoru	$\lambda_C = 656,26 \text{ nm}$	(n_C) ,
żółta podwójna linia sodu	$\lambda_D = 589,29 \text{ nm}$	(n_D) ,
żółta linia helu	$\lambda_d = 587,57 \text{ nm}$	(n_d) ,
niebieska linia wodoru	$\lambda_F = 486,13 \text{ nm}$	(n_F) .

75.2. Refraktometr Abbego

Zasadę działania refraktometru Abbego przedstawiono na schematycznym rys. 75.3. Zasadniczą częścią przyrządu jest układ dwóch jednakowych pryzmatów w odpowiednich metalowych oprawkach. Jeden z nich może się odchyłać na zawiasie. Między pryzmatami jest szczelina o grubości ok. 0,1 mm, którą wypełnia się badaną cieczą. Wiązka światła wchodzi do pryzmatu dol-

Rys. 75.3. Schemat refraktometru Abbego

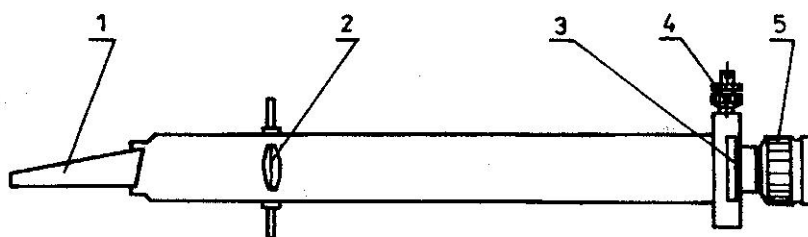
nego przez wypolerowaną ścianę $A'B'$ i pada na zmatowioną ścianę $B'C'$ i dalej na cienką warstwę badanej cieczy. Pryzmat górny wykonany jest z ciężkiego flintu, którego współczynnik załamania n_0 jest większy niż współczynnik załamania badanej cieczy. Tak więc promienie padające na wypolerowaną ściankę BC pod kątem 90° wejdą do górnego pryzmatu pod kątem granicznym. Pomiar polega na obracaniu zespołu pryzmatów, zamocowanych na jednej osi wraz z podziałką kątową P , aż do pokrycia osi lunety z kierunkiem promieni granicznych, tzn. gdy pole widzenia lunety będzie w połowie ciemne i w drugiej połowie jasne. Dokładne ustawienie granicy światłocienia umożliwi krzyż w okularze lunety.

Podziałka kąтова kręgu P jest wyskalowana wartościami bezwzględnego współczynnika załamania. W celu sprawdzenia poprawności wskazań refraktometru używa się cieczy wzorcowej (np. woda destylowana w temperaturze 20°C ma $n_D = 1,33291$).

W pracowni w pomiarach współczynnika załamania refraktometrem Abbego stosuje się oświetlenie światłem monochromatycznym lampy sodowej. Stosowanie światła białego wymaga dodatkowego wyposażenia, którego tu nie będziemy opisywać.

75.3. Refraktometr Pulfricha

Jedną z wersji refraktometru Pulfricha jest przedstawiona na schematycznym rysunku 75.4. Jest on przeznaczony do pomiaru współczynnika załamania ciał stałych i cieczy dla żółtej linii sodu. Składa się z pryzmatu pomiarowego 1, obiektywu 2, podziałki 3, pokrętki podziałki pomocniczej 4 (pełni ona podobną rolę jak noniusz) oraz okularu 5.

Rys. 75.4. Schemat refraktometru Pulfricha

Pomiar bezwzględnego współczynnika załamania polega na zaobserwowaniu w okularze granicy światłocienia na tle skali, a następnie, z załączonej tablicy, odczytaniu wartości współczynników załamania.

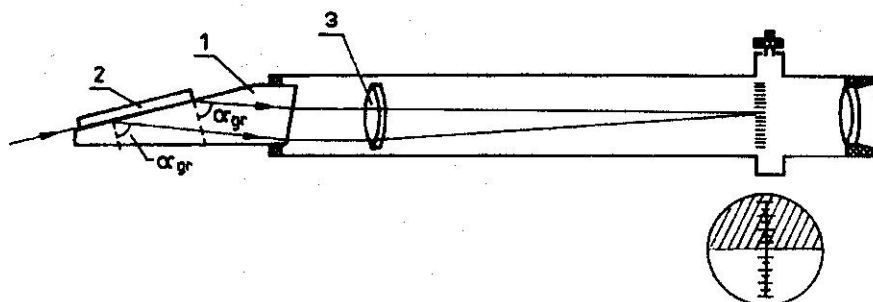
Ponieważ poszczególne elementy refraktometru Pulfricha są połączone sztywno ze sobą, więc zakres pomiarowy współczynnika załamania jest mały i wynosi ok. 0,04. W celu poszerzenia zakresu pomiarowego przyrząd wyposażono w 10 wymiennych pryzmatów pomiarowych o podanych poniżej zakresach pomiarowych:

Pryzmat	Zakres pomiarowy dla n_D	Pryzmat	Zakres pomiarowy dla n_D
I	1,3254–1,3664	L6	1,5011–1,5322
L2	1,3642–1,3999	L7	1,5312–1,5631
L3	1,3989–1,4360	L8	1,5621–1,5899
L4	1,4350–1,4678	L9	1,5889–1,6205
L5	1,4668–1,5021	L10	1,6195–1,6470

Opisana wersja refraktometru Pulfricha umożliwia więc pomiary współczynników załamania zawartych w granicach 1,3254–1,6470.

75.4. Zasada pomiaru refraktometrem Pulfricha

Działanie refraktometru przedstawia schematyczny rys. 75.5. Refraktometr zamocowany na statywie należy tak pochylić, aby wypolerowana powierzchnia pryzmatu pomiarowego 1 była pozioma. Na tę powierzchnię należy nałożyć kropelkę bromonaftalenu jako cieczy immersyjnej, a następnie badaną płytkę 2. Powierzchnia płytki zwrócona do pryzmatu musi być wypolerowa-

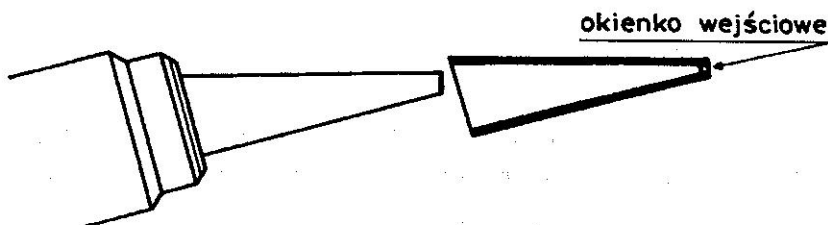

Rys. 75.5. Zasada działania refraktometru Pulfricha

na, podobnie jak powierzchnia badanej płytki zwrócona w stronę źródła światła. Światło wchodzące do badanej płytki (rys. 75.5) pada na pryzmat pod kątem bliskim 90° i załamuje się pod kątem nie większym niż kąt graniczny. Promienie załamane pod kątem granicznym α_{gr} po przejściu przez obiektyw 3 (rys. 75.5) tworzą w płaszczyźnie ogniskowej tego obiektywu granicę światłocienia. W okularze zaobserwujemy więc linię graniczną dzielącą pole widzenia na dwie części – jasną i ciemną. Dla odczytanego na skali położenia tej linii znajdujemy w odpowiednich tablicach (znajdujących się w laboratorium) wartości współczynnika załamania płytki. Źródłem światła używanym w laboratorium jest spektralna lampa sodowa.

Jeżeli na pryzmacie refraktometru umieścimy płytkę dwójłomną, wykonaną z kryształu jednoosiowego, o osi optycznej równoległej do płaszczyzny pryzmatu i tworzącej kąt θ z kierunkiem wiązki padającej, to w świetle monochromatycznym – jako skutek podwójnego załamania – zaobserwujemy na ogół dwie linie graniczne. Będą to linie dla współczynników załamania promienia zwyczajnego i nadzwyczajnego. Jeżeli na okular nałożymy nasadkę z polaryzatorem liniowym i będziemy nią obracać, stwierdzimy, że są to dwie wiązki światła spolaryzowane w płaszczyznach wzajemnie prostopadłych. Jeżeli natomiast płytkę dwójłomną będziemy skręcać o mały kąt $\Delta\theta$, to jedna z linii granicznych będzie zmieniać swoje położenie, druga zaś nie. Zmienna jest utworzona przez promienie nadzwyczajne, stała przez zwyczajne. Wyznaczenie wartości współczynników załamania dla promieni zwyczajnych i nadzwyczajnych pozwala określić, czy jest to kryształ dodatni czy ujemny. Gdy kryształ jest dodatni, $n_o < n_e$. Ekstremalną wartość n_e (podawaną w tabelach fizycznych) znajdujemy wtedy, gdy odległość linii granicznych n_o i n_e jest największa.

Do pomiaru współczynnika załamania cieczy służy nasadka na pryzmat pomiarowy (rys. 75.6). Nasadka ma przezroczyste okienko, a jej wnętrze jest tak ukształtowane, że nad wypolerowaną powierzchnią pryzmatu tworzy się szczelina ok. 1 mm. Tę szczelinę wypełnia się badaną cieczą (ok. 0,5 cm³). Wiązka światła przechodząca przez okienko biegnie w cieczy i wchodzi do pryzmatu pod kątem granicznym. Dalej postępuje się identycznie jak z ciałami stałymi.

Rys. 75.6. Schemat nasadki do pomiaru współczynnika załamania cieczy

75.5. Zadania do wykonania

75.5.1. Pomiary

Pomiar refraktometrem Abbego

Na wstępie należy sprawdzić poprawność wskazań refraktometru. W tym celu należy przemyć powierzchnie pryzmatów alkoholem. Na poziomo ustawioną powierzchnię dolnego pryzmatu nanieść dwie krople wody destylowanej. Nałożyć drugi pryzmat, zamknąć zameczek, a następnie ustawić refraktometr w pozycji wygodnej do oglądania. Przez obrót pryzmatów znaleźć w polu widzenia lunety granicę cienia. Odczytana wartość współczynnika załamania wody powinna wynosić $n_D = 1,333$.

Postępując tak samo jak z wodą należy wyznaczyć współczynniki załamania cieczy wskazanych przez prowadzącego ćwiczenia. Dla każdej cieczy pomiar powtórzyć trzykrotnie. Przed każdym nałożeniem badanej cieczy należy pryzmaty refraktometru starannie przemyć i osuszyć.

Pomiar refraktometrem Pulfricha

Posługując się refraktometrem zgodnie z p. 75.4 wykonać pomiary współczynników załamania: cieczy, szkieł i kryształów dwójłomnych według wskazań prowadzącego ćwiczenia.

Dla cieczy i szkieł wykonać po kilka pomiarów. Dla ciał dwójłomnych zmierzyć współczynniki załamania $n_e(\theta)$ i n_o dla kierunku równoległego ($\theta = 0^\circ$), prostopadłego ($\theta = 90^\circ$) do osi optycznej oraz kąta θ wynoszącego około 45° .

75.5.2. Opracowanie wyników

1. Wyniki pomiarów refraktometrem Abbego zestawić w tabeli i obliczyć wartości średnie. Za miarę niepewności pomiarowej Δn przyjąć odchylenie standardowe średniej. W drugiej tabeli zestawić wyniki uzyskane refraktometrem Pulfricha.
2. Na podstawie wyników dla kryształów dwójłomnych należy obliczyć różnicę $n_e - n_o$ i określić, czy jest to kryształ dodatni czy ujemny.

Literatura: [2]